

ІХ ОГЛЯДИ

СТОРИНКАМИ ІСТОРІЇ ЛУГАНСЬКОГО КРАЮ

Рецензія на: Історія Луганського краю / за ред. В.С. Курила ; авт. кол. : І.Ю. Бровченко, А.О. Климів, К.І. Красильніков, В.І. Подов, В.Ф. Семистяга ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. - Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2008. - 400 с.

Наприкінці 2008 року вийшло у світ перше україномовне видання „Історії Луганського краю” під редакцією доктора педагогічних наук В. С. Курила, у якому в узагальненому вигляді викладається історія регіону від найдавніших часів до наших днів. Авторами цього фундаментального історико-культурологічного видання стали відомі науковці Луганщини - І. Ю. Бровченко, А. О. Климів, К. І. Красильніков, В. І. Подов, В. Ф. Семистяга, які на основі значного масиву археологічних і документальних джерел подали аналіз причин і закономірностей найважливіших подій та явищ, що відбувалися в історії Луганського краю.

Книга має цілком логічну структуру та складається з чотирьох розділів, присвячених різним історичним періодам, й списку використаних джерел і літератури. Видання містить значний ілюстративний матеріал.

Регіон Луганщини в усі історичні періоди відрізнявся унікальністю геополітичного розташування, яке обумовлювало своєрідність і жвавість тих соціально-економічних, військово-політичних, етнічних і культурних процесів, які тут відбувалися. У силу географічних особливостей він знаходився на перехресті міграційних, торгівельних і військових шляхів й був тим тереном, на якому відбувався синтез спочатку археологічних, а потім і етнічних культур.

У першому розділі книги „Археологічні пам'ятки та історія Подінців'я в давнину” обстоюється думка, що особливість історії Луганського краю в період первіснообщинного ладу полягають у тому, що він став унікальним євразійським коридором, у якому ніколи не існувало історико-часових пусток, а соціально-економічні, військово-політичні та етнічні процеси відбувалися ще активніше, ніж у інших регіонах з осілим способом життя і традиційною землеробською культурою. Постійні міграції, починаючи з періоду засе-

лення Східної Європи, що відбувалося через Кавказ і степ за доби палеоліту, поживлявали життя краю, терени якого зберігають залишки значної кількості унікальних, малодосліджених археологічних культур. У розділі характеризуються палеолітичні стоянки Петрівки (Рогалику), Передільського, Ям, Говорухи, Шевченко, що розташовувалися переважно на схилах давніх терас правого берега р. Йовсуг та долинах річок Айдар, Сіверський Донець, Деркул. Авторами аналізуються особливості знарядь праці, які виготовлялися з трьох мінералів - кременю, кварциту і сланцю, засоби господарювання первісного населення регіону, культові предмети палеолітичного образотворчого мистецтва тощо. Унікальність пізньопалеолітичних пам'яток Подінців'я, як уважає дослідник, полягає в тому, що „вони відбивають ситуацію переходу від палеоліту до мезоліту, тому деякі з них називають „фінальнопалеолітичними” (с. 17).

Із зміною природнокліматичної ситуації в післяльодовикову епоху змінилися і реалії життя населення краю. У добу мезоліту з'являються нові методи мисливсько-промислової діяльності при виготовленні складених знарядь праці, про що свідчать матеріали археологічних досліджень мезолітичних стоянок, яких тут було знайдено близько 50. У параграфі книги, присвяченому добі неоліту, спростовується усталена в науці до кінця ХХ ст. точка зору, що на Луганщині існувало тільки дві стоянки цієї доби. Адже навіть серйозні академічні видання, зокрема трьохтомна „Давня історія України”, не містять даних археологічної науки, які б надавали можливість реконструювати унікальність історичної ситуації краю періоду кам'яної доби. В „Історії Луганського краю” вони використовуються уперше. Внаслідок археологічних досліджень останніх двох десятиріч було розвідано більше 30

місцезнаходжень неоліту, з яких у 9 проводилися розкопки. Добі неоліту в Подінців'ї властиві певні зміни, серед яких - застосування більш м'яких порід каменю, поява нових прийомів його обробки та знарядь праці, виготовлення глиняного посуду, потепління і зволоження клімату. Аналізуються особливості ранньонеолітичної „кleshнянської культури”, виявленої в урочищі Сіверського Дінця, старобільської стоянки доби середнього неоліту, пізньонеолітичних стоянок на р. Айдар (біля с. Підгорівка та Новоселівка). Серед культур енеоліту привертає увагу характеристика новоданилівської культури, яка є не менш колоритним історико-культурним явищем, ніж широковідома трипільська культура.

Бронзовий вік на території степу характеризувався появою і розвитком давньоямної, катакомбної та зрубної культури, кожна з яких мала різні варіанти - донецький, бахмутський, магницький, інгульський, воронезький, харківський. З періодом пізньої бронзи на території краю пов'язують культуру багатопружкової кераміки, абашевську, зрубну та бондарихінську культурно-історичну спільність.

Наведено матеріал і про численні пам'ятки залізного віку, що ознаменувалися появою на теренах степу кіммерійців і подальшим їх витісненням скіфами і сарматами. Аналізуючи виявлені археологічні культури, автор доводить, що тодішніми мешканцями краю було привнесено багато нового й прогресивного в галузь землеробства, скотарства, ремісництва, опанування металів.

Значна увага приділяється археологічним культурам доби раннього середньовіччя, зокрема своєрідному етнокультурному феномену - салтово-маяцькій культурі та кочовим народам пізнього середньовіччя. Ці землі й протягом IV - XIII ст. продовжували виконувати роль величезного коридору, яким у Європу рухалися різні народи - гуни, протоболгари, авари, хозари, угри та печеніги. Саме тут було північне відгалуження Великого шовкового шляху. В IX ст. у краї розселяються половці, історія яких була перервана руйнівним вторгненням монголо-татар, що призвело до економічного занепаду Подінців'я.

У книзі зауважується, що регіон степу залишався обжитим, і визначення „дике поле”, яке вживається щодо цієї території, у значній мірі є літературним і не наповнене історичним

змістом.

Другий розділ видання висвітлює історію Луганського краю у XIV - XVIII ст. Основним змістом цього періоду стало освоєння Дикого поля внаслідок активних колонізаційних процесів, що спричинило створення принципово нової етнічної, соціально-економічної та політичної ситуації в регіоні.

На основі матеріалу археологічних джерел, мемуарів середньовічних мандрівників, урядових актів Московської держави та інших джерел автор розділу І. Ю. Бровченко розкриває вплив Золотої Орди на життя населених пунктів донецького степу, причини та етапи колонізації краю в XVI - XVII ст., характерні особливості міграційного потоку, спрямованого у регіон Дону і Подінців'я.

В 40-і роки XIII ст., після розгрому половців монголами, територія Дикого поля увійшла до складу Золотої Орди. Новим явищем у степу того часу стали так звані „руські селища” - „населені пункти, у яких проживали як монголи-завойовники, так і слов'яни, які потрапили в полон” (с. 90). Такі селища мали неоднорідний етнічний склад, про що яскраво свідчать археологічні знахідки. З розпадом Золотої Орди та відділенням Кримського ханства регіон степу знелюднів - до початку XVII ст. його будуть населяти лише кримські й азовські татари, Великі і Малі ногайські орди.

Окремою цікавою сторінкою в історії краю є події, пов'язані з його колонізацією XVII ст. При висвітленні проблеми колонізації краю вперше введено в науковий обіг матеріали окремих фондів Московського і Санкт-Петербурзького архівів, визначаються два типи колонізації, вказуються нові дати, пов'язані із засвоєнням земель Подінців'я (с. 93 - 101).

У першій половині XVII ст. у регіоні степу значно почастишали сутички московських військових сил і татар, причому існуючі до того прикордонні укріплені міста, що розташовувалися по р. Сіверський Донець, не були у змозі захистити Московську державу від нападів останніх. Необхідність утворення нової укріпленої лінії міст, яка могла б захистити Московську державу від татарських набігів, стала причиною урядової колонізації краю. Ця нова укріплена лінія, що простягалася „від Валуйок до Полатова по р. Оскол і до Цареборисова й Торських озер, а далі по берегу Сіверського Дінця до р. Коломак увійшла в

історію під назвою Ізюмської „черти” (с. 97). Паралельно з урядовою тривала й народна, стихійна колонізація краю, що розпочалася майже на сторіччя раніше. Автор розділу вважає, що „процес народного освоєння степу й будівництво „черти” виявили найтісніший взаємозв’язок через те, що видимість безпеки краю, яка створювалася наявністю укріплень, сприяла припливу переселенців” (с. 97). Міграційний потік, спрямований у степове Подінців’я та Дон, як за етнічним, так і за соціальним складом був неоднорідним. „Покозачена людність” регіону складалась з міщансько-селянських верств населення й часто іменувалась „черкасами”.

У розділі також уперше розкривається проблема старообрядництва, яке поширилося на Середньодонеччині в останній чверті XVII ст. Представники старообрядницької релігійної течії, побоюючись репресій з боку Московської державної влади, тікали у другій половині XVII ст. на Хопер і Ведмедицю, а звідти - на Сіверський Донець. Їх переселення суттєво вплинуло на побутову та господарську культуру козаків, які мешкали в окремих областях Землі Війська Донського (с. 114 - 117). Тимчасові козацькі стани почали з’являтися у регіоні вже в XVI ст., а постійні поселення - у першій половині XVII ст. Містечка козаків мали особливі риси територіальної забудови й були типовими. Значні зміни в процесі колонізації краю відбулися під час Булавинського повстання (1707 - 1709 рр.). Унаслідок каральної акції, очолюваної В. В. Долгоруким, частина містечок разом із своїм населенням, яке взяло участь у повстанні, була знищена. І хоча в другій половині XVII ст. узбережжя Сіверського Дінця почало заселятися донським козацтвом, цей процес було припинено вже на початку наступного століття.

Степовий регіон став притулком і для запорозьких козаків у другій половині XVII - на початку XVIII ст. Найбільш раннім населеним пунктом запорожців була місцевість, що розташовувалася поблизу сучасного с. Суходіл. Козацькі поселення розташовувалися на південній території середнього Подінців’я й були представлені єдиним типом поселень - зимівниками, „у яких постійно мешкала постійна кількість жителів, які спеціалізувалися на розведенні й вирощуванні худоби” (с. 119).

Приплив українського населення на території Подінців’я посилюється у 30 і рр.

XVIII ст. У цей період створюються слободи - Цареборисів, Петровська, Капітанівка, а також низка нових селищ у Бахмутській провінції. Московський уряд, прагнучи до більш активного заселення краю, надає підтримку розвитку сільського господарства. При заселенні пріоритет надавався козакам Ізюмського слобідського полку, а за етнічною ознакою - росіянам.

Ще однією особливістю колонізації краю у другій половині XVIII ст. стало залучення іноземних переселенців до господарського освоєння півдня. Перші переселенці на чолі з полковником І. Хорватом оселилися у межиріччі Дніпра і Кагарлику й утворили там відособлену адміністративно-територіальну одиницю - Нову Сербію. А в 1752 році між Луганню і Сіверським Дінцем оселилися нові переселенці, утворивши Слав’яносербію (с. 128). 1764 року вона була скасована, а її територія включена до складу Новоросійської губернії. Наприкінці XVIII ст. тут виникає ціла низка нових поселень, зокрема Рубіжно, Геєвка, Миколаївка, Генералівка, Штормівка, Чорнухине тощо. Активно заселяється територія Біловодського повіту, в якому було засновано близько 55 нових поселень (с. 134).

Першою територіально-адміністративною одиницею Донбасу, часткою якого була Луганщина, стала утворена в 1719 році Бахмутська провінція. 1783 року відбулися значні територіально-адміністративні зміни, які вплинули на ситуацію в краї. 1783 року з Азовської та Новоросійської губерній було створено Катеринославське намісництво, територію якого було поділено на 15 повітів. Картину процесу колонізації краю й територіальних перетворень доповнює наданий у розділі аналіз господарського розвитку краю в XVII - XVIII ст.

У третьому розділі розкриваються історичні умови розвитку Луганщини в XIX ст. Це - дуже важливий в історії краю період, адже саме він пов’язаний з виникненням і швидким розвитком вугільно-металургійного комплексу, що зіграв вирішальну роль у подальшому житті регіону.

XVIII - XIX ст. ознаменувалися частими адміністративно-територіальними змінами. У 1784 році з Бахмутської провінції було виділено Донецький повіт, який вже 1797 року було приєднано до Бахмутського повіту. 1806 року повіт було відновлено під назвою Слав’яносербського з центром у місті

Слав'яносербську, який залишався центром до 80-х рр. XIX ст. 1882 року указом імператора статус повітового міста був наданий Луганську, який відтоді став новим центром.

Прискорення процесів заселення регіону Луганщини пов'язане з відкриттям тут у 1721 році першого родовища кам'яного вугілля й улаштуванням вугільної копальні у Лисичій балці, яка до 1802 року була єдиним кам'яновугільним підприємством Російської імперії.

Важливим моментом у розвитку регіону стало заснування Луганського ливарного заводу, з якого почалася українська металургія. Потреба у його заснуванні була викликана нагальною необхідністю переозброєння Чорноморського флоту, а Донбас був ідеальною сировинною базою. Проект майбутнього ливарного заводу створив К. Гаскойн, шотландець за походженням, який мав величезний виробничий досвід, а наказом 14 листопада 1795 року Катерина II підписала відповідний указ про його будівництво (с. 164). Кадрову проблему вдалося вирішити за рахунок залучення іноземних фахівців і кваліфікованих казенних робітників, переведених у Луганськ з Олександрійського і Липецького заводів. На виробництві використовувався також труд вільнонайманих будівельників, злочинців і колишніх польських військовополонених.

Обсяги виробництва було збільшено внаслідок Кримської війни 1853-1856 рр., після завершення якої завод поступово перейшов на виробництво мирної продукції, зокрема сільськогосподарських і парових машин, локомотивів, пам'ятників і пам'ятних знаків. Паралельно в краї відбувалося заснування кам'яновугільних рудників. Свій внесок у геологічне обстеження регіону зробили М. Вепрейський, С. Чирков, Р. Мурчисон, О. Анісімов, А. Першин, Є. Ковалевський, А. Іваницький та інші вітчизняні та іноземні геологи, інженери, маркшейдери.

Окремі параграфи присвячені антифеодальному руху на Луганщині, впливу селянської реформи 1861 року на аграрний розвиток краю, швидкому розвитку чорної металургії, машинобудування, вугільної, хімічної, скляної промисловості, залізничного будівництва наприкінці XIX ст. Надаються відомості довідкового характеру про важливі промислові центри Луганщини - Слав'яносербськ, Луганськ, Лисичанськ, Алчевськ, Кадіївку, Брянку. Висвітлюється також роз-

виток освіти та культури на Луганщині. Значний внесок у культурно-освітні процеси, які тоді відбувалися в краї, зробила засновниця народної школи Х. Алчевська, учитель-новатор, педагог, письменник, учений-лексикограф Б. Грінченко, педагог С. Рижков, етнограф, лінгвіст, письменник, укладач „Толкового словаря живого великорусского языка” В. Даль, російський письменник В. Гаршин, поет М. Чернявський.

Останній розділ книги, написаний А. О. Климовим і В. Ф. Семистягою, присвячений розвитку Луганського краю у XX - на початку XXI ст.

Важливим періодом у соціально-економічному й культурному розвитку краю став початок XX ст. Територія Луганської області на той час входила до складу трьох губерній - Воронежської, Катеринославської і Харківської та Облесті Війська Донського. Характерною рисою тут стало збільшення кількості населення й урбанізаційні процеси, викликані, зокрема, заснуванням наприкінці XIX ст. патронного заводу та найпотужнішого у Російській імперії паровозобудівного заводу (с. 238). Світова економічна криза 1900-1903 рр. призвела до скорочення обсягів виробництва й спричинила його концентрацію, внаслідок чого Алчевський завод Донецько-Юріївського металургійного товариства та Луганський паровозобудівний завод об'єдналися в синдикат „Продамет”, який напередодні Першої світової війни контролював 95 % усієї металургійної продукції регіону (с. 241). Тоді ж було створено синдикат „Продвугілля”, що об'єднав 18 найпотужніших кам'яновугільних товариств краю. У цей же час Донбас стає районом найбільшого розвитку залізничного транспорту. Але криза не створила перешкоди й для прогресивних тенденцій у сільському господарстві краю, таких, як створення системи кредитних товариств, розвиток різноманітних промислів, розбудова соціально-економічної й культурної інфраструктури.

Суспільно-політичний та робітничий рухи, які охопили країну напередодні демократичної революції 1905 - 1907 рр., мали вплив і на ситуацію в краї. На початку XX ст. тут виникає мережа соціал-демократичних та есерівських гуртків (с. 246). Під час революційних подій в містах регіону сформувалися ради робітничих депутатів, які спиралися на бойові робочі дружини. Апогеєм революційного руху в регіоні стало повстання у

Горлівці, жорстоко придушене владою.

Трагічною подією в історії Луганського краю стали події Першої світової війни, яка сильно вдарила по життєвому рівню населення, зруйнувала сільське господарство, викликала продовольчу кризу. Її початок ознаменувався активізацією страйкового руху в краї, за участь у якому багато робітників було відправлено на фронт (с. 257). Тисячі уродженців Луганщини-учасників війни здобули собі славу героїчними вчинками й отримали високі нагороди. Серед них - Георгіївські кавалери полковник М. Ільєнко, штабс-ротмістр О. Булацель, учасник Брусилівського прориву штабс-капітан М. Локатош, А. Єременко, у майбутньому - видатний полководець, маршал, Герой Радянського Союзу (с. 259 - 260).

У книзі вперше неупереджено й об'єктивно, із застосуванням архівних джерел, аналізуються події Української революції 1917-1921 рр. На початку революційних подій, в 1917 році Луганськ став форпостом більшовиків. Навіть у міській думі з 75 обраних у серпні 1917 року гласних 29 були більшовиками, як і її голова - Климент Ворошилов - відомий державний діяч, один з керівників компартії, на честь місто двічі перейменовувалося на Ворошиловград.

Однак, незважаючи на регіональні особливості й значну більшовизацію місцевого населення, на Луганщині, що здавна вважалася „колискою пролетаріату”, мало місце бурхливе протистояння національно-демократичних і більшовицьких партійних угруповань. У цей доленосний період вона стала ареною боротьби різних військово-політичних сил - більшовиків, німецько-австрійської окупаційної влади, армії УНР, гетьманських військ, білокозацьких частин Війська Донського, повстанської армії Нестора Махна тощо.

Періодом найбільш швидкого промислового розвитку Донбасу в ХХ ст. стали роки соціалістичної модернізації, у які він фактично перетворився на пріоритетний регіон проведення індустріалізації. Розповідаючи про здійснену партійно-державною владою соціалістичну модернізацію, автори малюють правдиву картину досягнень в економіці, освіті, розповідають про патріотичні рухи, зокрема про стахановський рух, започаткований на шахті „Центральна-Ірміне” у 1935 році. У цей час край стає важливим центром хімічної, металургійної, вугільної промисловості.

Однак за усі економічні здобутки й досягнення доби соціалістичної модернізації було заплачено надто високу ціну - майже 20% населення вимерло внаслідок голодомору, понад 30 тис. - репресовано під час сталінського терору.

У розділі також розкривається історія героїчної оборони краю в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу, основні напрями політики окупаційної влади. Вперше висвітлюються особливості окупаційного режиму в краї, страшні умови, до яких мусило пристосовуватися місцеве населення, яке не встигло евакуюватися при відступі Червоної армії.

Окреме місце присвячено руху Опору в регіоні як комуністичного, так і націоналістичного спрямування. Зокрема, в радянському русі Опору на території Луганщини брали участь близько 40 підпільних груп і 16 партизанських загонів, серед яких - усесвітньо відома молодіжна організація „Молода гвардія”. Про значний внесок Луганщини та її мешканців у перемогу над нацистськими загарбниками свідчить іще одна цифра - 143 уродженця області стали під час війни Героями Радянського Союзу (с. 315).

У книзі розповідається про відбудову промислових підприємств краю, яке розпочалося щойно після звільнення області від ворога у вересні 1943 року. Швидкими темпами була відновлена вугільна, металургійна, машинобудівна промисловість, електроенергетика, значних успіхів досягли хіміки.

У наступних підрозділах книги аналізується розвиток промисловості, сільського господарства, культурно-освітньої і соціальної сфери у повоєнний період. Окрему увагу приділено внеску у розвиток „шістдесятиницького” і дисидентського руху відомих культурних діячів - уродженців Луганщини Івана та Надії Світличних, Г. Гайового, М. Руденка (с. 365 - 367).

З новітньою історією Луганського краю тісно пов'язані імена людей, які своїми досягненнями примножили його славу. Серед них - видатні спортсмени, олімпійські чемпіони В. Брумель, М. Чужиков, В. Беляєв, А. Чуканов, Ф. Лацонов, В. Кривов, В. Бризгін, О. Бризгіна, О. Кучеренко, І. Коробчинський, Г. Місютін та інші; діячі культури - письменники В. Голобородько, Д. Боярчук, І. Низовий, В. Титов, Т. Рибас; артисти Д. Вітренко, П. Кльонон, М. Голубович; представники му-

зичного мистецтва В. Калашников, В. Андріянєнко, Д. Якубович, Г. Мурзай, П. Шаповалов, Л Колесникова.

Завершує книгу параграф, присвячений подіям суспільно-політичного, економічного, культурного розвитку Луганщини періоду розбудови Української держави на сучасному етапі. Аналізуючи розвиток Луганщини після здобуття Україною незалежності автори доводять, що у першій половині 90-х років минулого століття процес інтеграції у ринкову економіку тут гальмувався. Це був час важких випробувань для населення краю: різко знизилися використання економічного потенціалу і життєвий рівень, відбувся занепад вугільної та інших галузей промисловості, загострилася екологічна ситуація. Та завдяки зусиллям керівництва області, трудящих колективів, нової генерації промисловців і підприємців руйнівні процеси в народному господарстві були зупинені, значно стабілізувалася ситуація в економіці, розпочався поступовий соціально-культурний підйом.

У книзі переконливо доведено, що Луганський край завжди мав свої регіональні особли-

вості, обумовлені цілою низкою економічних і геополітичних факторів. Йому притаманні самобутні культурні риси, що підкреслюють його своєрідність, але його історія є частиною історії України в цілому. Ця думка наскрізною стрічкою проходить через усю роботу, яка є не тільки новим словом у науці, але й має неабияке виховне значення для майбутніх поколінь мешканців краю.

Книга написана популярною мовою і розрахована на широкий загал читачів: учителів, викладачів вищих навчальних закладів, учнів, студентів, професійних істориків і краєзнавців, усіх, хто цікавиться історією рідного краю.

Сьогодні, коли історична регіоналістика в Україні зайняла в науці своє почесне місце, поява такого унікального видання, як „Історія Луганського краю”, є не тільки актуальною, але вкрай необхідною й значущою. В умовах практичної відсутності видань краєзнавчого характеру, які б найбільш повно висвітлювали історію регіону, це дослідження, нарешті, заповнить цю історичну нішу, яка досі залишалася порожньою.

